

DOSZTOJEVSZKIJ KRISZTUS-KÉPE

1971-ben ünnepelték születésének 150. évfordulóját. Moszkvai orvos fiaként született 1821. október 30-án. Lev Tolsztoj után az orosz irodalom legnagyobb hatású regényírója.

Élete állandó szenvedés. Ha kisebb bajokon átesett, nyomban nagyobb gyötrelmeket kellett szenvednie. A betegség elválaszthatatlan társává szegődött.

1846-ban jelenik meg első regénye *A szegény emberek*. Ez nevét egész Oroszországban ismertté teszi. Két legismertebb regénye, melyeket szerte a világon még ma is olvasnak: a *Bűn és bűnhődés* és a *Karamazov testvérek*.

1881. január 28-án halt meg. Temetése, melyen negyvenkét küldöttség vett részt, az orosz nép nagy tiszteletadása volt. Halála után tizenöt évvel Tolsztoj magyarára ítélné minden könyvet — a sajátját is, — az egész modern irodalomból, csak Dosztojevszkij műveinek kegyelmezne meg.

(I.) Ki az ember? Ez a kérdés Dosztojevszkij életének, irodalmi munkásságának nagy kérdése. A felelet, melyet erre a kérdésre adott, teszi őt korunkban is időszzerűvé. *Thurseyen* kitűnő tanulmányában így jellemzi: „Dosztojevszkij emberei idegenségükben és nagyságukban távol állanak tőlünk. Elmennek mellettünk. És mégis különös közelségben állanak hozzánk. Szeretnénk velük megszakítani minden közösséget, de nem tudunk. Életük titkában a magunk életének titkát látjuk. Ha velük találkozunk, magunkkal találkozunk, mert az emberrel találkozunk. Ismerjük őket. Olyanok ezek az alakok, amilyenek mi nem merünk lenni, azt mondják és teszik, amit mi nem merünk tenni és mondani.”(1)

Ami korunk emberét reménységben, szenvedésben, vágyakozásban, a jobb út keresésében foglalkoztatta, Dosztojevszkij már mind megérezte. Nem marad számára semmi idegen, ami emberi. Sokrétű lélek. Nietsche titáni elképzelései az Übermensch-ről nála is megtalálhatók. Anélkül, hogy Kierkegaardot ismerte volna, bizalmatlanná lett az elmerevedett kereszténységgel szemben. Kora társadalmi alapjainak megrendülését felismerte, s a szolgaságban sínylődő emberiség kiáltását meghallotta.

Már a múlt században prófétai látással megérezte, hogy százada vajdó évszázad, melynek gyötrő fájdalomában születik a holnap. „Úgy tűnik nekem, hogy századunk a világ arculatának totális változásával fog végződni” — mondja egyik írásában. Érezte, hogy a történelemben valami döntő dolog kezdődik, hogy egy kornak, mely évszázadokig tartott, a végéhez közeledünk. Úgy érezte, hogy a legnagyobb és legmegrendítőbb események előestéje érkezett el. Megvolt a képessége ahhoz, hogy a jövőbe lásson. „Valaki kopog az ajtón, valaki, az új ember egy új szóval ki akarja az ajtót nyitni, s be akar rajta lépni.”(2)

Így foglalja össze magában a múlt század emberének sokrétű törekvéseit, melyek kételkedésben, gyötrelemben, olthatatlan vágyakozásban regényeiben tükröződnek. Mindent meglátott, mindenről tudott, regényeinek alakjaiban mindent bemutatott, ami korát belsőleg mozgatta. Egyik ismertetője azt írta róla: „Hasonlíthatatlan szimatja volt minden iránt, ami a levegőben volt.”(3)

Megvolt a képessége arra, hogy magát idegen emberek érzésvilágába „belehelyezze”. Mivel számára az ember titok volt, azért tudta az embert a maga mélységében megérteni. „Minden után kérdezek” — mondja Miskin herceg *A félkegelműben*. Kora vezető osztálya elé tükröt tartott. Még Tolsztoj műveiben sem lép kora társadalmának romlottsága olyan félelmetesen elénk, mint az ő műveiben. A kritikát, melyet korunk szocializmusa a társadalmi igazságtalanságokkal szemben gyakorolt, nála már megtaláljuk.

(II.) Hogyan látta Krisztust ez a nagy regényíró? Krisztus-látása különbözik az ortodox egyháztól. Nem találunk nála christológiát a szónak egyházi értelmében. Krisztus-ismeretét közvetlenül a bibliából merítette. Érdekes az is, hogy amíg heves tusakodásokat találunk nála Isten létének bizonyosságát illetően, addig Krisztus alakja soha nem volt számára problematikus. Írásai alapján kijelenthetjük, hogy senki sem ragadta meg őt úgy, mint Krisztus. Közvetlenül a száműzetésből való visszatérése után ad számot arról, hogy Krisztusról mit vallott: „Nincs senki, aki szebb, mélyebb, rokonszenvesebb, férfiasabb, tökéletesebb, mint a Megváltó. Mondom magunknak féltékeny szeretettel, hogy olyan, mint ő nemcsak hogy

nincs, hanem nem is lehet. Még többet is mondok: ha valaki bebizonyítaná, hogy Krisztus az igazságon kívül áll, s ha az igazság Krisztuson kívül lenne, Krisztusnál és nem az igazságnál maradnék.” (4) Ez a vallomás számára olyan központi volt, hogy az *Ördögökben* szóról szóra megismétli. (5)

Hitt Krisztus istenségében és nem akart benne csupán filozófust látni. De számára nem a dogmatikai kérdés volt a döntő, érdeklődése nem Krisztus kereszthalálára és feltámadására irányult. Számára Krisztus mindenekelőtt az emberiség örök ideálja volt. *Kirlovval* mondatja ki: „Ez az ember volt a legnagyobb a világon. Az egész föld, mindennel, ami rajta van, értelmetlen lenne nála nélkül. Sem előtte, sem utána senki nem volt olyan, mint Ő.” (6)

Egy másik alakja így szól: „Ha Krisztust félreteszik, a szépségnek és a jóságnak elérhetetlen ideálját távolítják el.” (7) Mivel Krisztus alakja számára állandóan nőtt, s egyre fontosabb lett, élete utolsó évében foglalkozott azzal a gondolattal, hogy Krisztusról könyvet ír, „melyben századunknak megmutatja, hogy Ő a történelem csodája, s hogy egy olyan ideálnak a megjelölése a mi világunkban, mint Ő, még nagyobb csoda. Meg akarom továbbá mutatni, hogy az emberiség Krisztus példaképéből, mint a fa az éltető nedvből, élt, él, és sok évszázadig élni fog.” (8)

Ebben a tervében megakadályozta váratlan halála. Ha sikerült volna a könyvet megírnia, az emberiséget egy irodalmi Máté-passióval ajándékozta volna meg.

Dosztojevszkij új Krisztus-látása nem a Félkegyelmű alakjában van előttünk, amint sokan gondolják, hanem a Nagy Inkvizítor jelenetében. Ebben a leírásban Jézus hallgat, egy szót sem szól, de ez a hallgatás többet mond minden beszédnél. Ez a hallgatás nem az író irodalmi fogása, hanem Krisztus iránti alázatának kifejezése; nem akart Krisztus szájába olyan szavakat adni, melyeket soha nem mondott. Az viszont élettelenül hatott volna, ha a biblia régen elmondott szavait mondatja el vele. Ennek ellenére abban, amit a Nagy Inkvizítor Krisztusnak mondott, sikerült az írónak egy számunkra felemelő Krisztus-képet adnia. E Krisztus-kép fölé Jézusnak apokrif mondását lehetett volna felírni: „Akik velem voltak, nem ismertek meg engem.” (9)

Ezt a Krisztus-képet így lehetne összefoglalni: Krisztus mint szabadság. Ez a Krisztus nem kényszeríti az embereket engedelmességre sem csoda, sem kenyér által. Sokkal inkább az embereknek a legnagyobb ajándékot adja: a szabadságot. A hit szabadsága Krisztus előtt a legdrágább, míg a Nagy Inkvizítor véleménye szerint az ember számára a legnagyobb csapás. Dosztojevszkij Krisztusa nem akar semmi uralmat az emberek felett, hanem teljes szabadságban közeledik hozzájuk. Krisztus számára nem tekintély volt, melynek fogalmában benne van az alávetetés érzése, hanem szabadság és igazság volt.

Ez a látás azonban nem foglalja magában Dosztojevszkij egész Krisztus-ábrázolását. Ki kell egészítenünk többi alakjainak Krisztusról szóló kijelentéseivel. Szonja beszédében például Krisztus minden értelmet felülhaladó irtalma fejeződik ki. Alakjai azonban nemcsak beszédükkel, hanem életükkel is sugározzák Krisztus jóságát.

(III.) Dosztojevszkij vallásossága eltér a tradicionális egyházi kegyességtől. Isten tagadásáról például nem olyan borzalommal beszél, mint az ortodoxok tették. Az ateizmust mint nagyon komolyan veendő problémát tekintette, s vele szemben feltűnően megértő magatartást tanúsított. A *Karamazov testvérek* szerzője a kételkedésen maga is személyesen átvergődött. Legtöbb hőse értelmileg a lázadás állapotában van Istennel szemben, akit értelmileg képtelen felfogni. Az ateizmus ellenpólusa a hitnek és sokkal könnyebben hitté válhat, mint a közönyösség — vallotta Dosztojevszkij. Azért is tudott olyan megértéssel beszélni a kételkedésről, mert Isten neki magának is annyiszor kibeszélhetetlen gyötrelmet jelentett.

Isten Dosztojevszkij legtöbb alakja számára végzetted lesz, akitől nem tudnak nyugodni, és akitől nem tudnak megszabadulni. A *Karamazov testvérekben* Iván azért beteg, mert kételkedik Istenben, akinek helyébe egy eszmét tett. Az Isten miatti szenvedéseket nem tudja leírni az, aki maga is át nem esett rajtuk. Mivel Dosztojevszkij ilyen boldogtalan módon tusakodik Istennel, fejtegetései különösen érdekesek a modern ember számára. Az Istennel való tusakodásában ugyanaz a hit tükröződik, mint Jób gyötrelmes betegségében, aki Isten ellen lázad, és mégsem tud tőle szabadulni.

Lelkét legmélyebben a nihilizmus rendítette meg, melyet sokkal jobban felismert, mint kortársai. A nihilista ember kérdése rendkívüli módon foglalkoztat-

ta. Azt mondta róla egyik nagy ismerője, hogy gondolkozásának központjában a nihilizmus van, melyben kora nagy problémáját látta. Az ezzel való foglalkozás rányomja bélyegét egész írói munkásságára.

A nihilista ember nemcsak alkotni szeret, hanem szereti a rombolást is. Mivel elvesztette lába alatt a talajt, a szakadékba zuhan. Számára minden kérdésessé lesz. Az *Ördögökben* a nihilista alakok egész sorával találkozunk. Az ásitó semmi mered élénk ebből a sötét regényből, s nagy súllyal terheli meg lelkünket.

A *Karamazov testvérekben* a nihilizmus vallásos problémájával állunk szemben. A legnagyobb nihilista alak Karamazov Iván, aki éjjel és nappal metafizikai kérdésekkel foglalkozik. Az egész teremtett világ kiált Teremtőjéhez: Miért? És Iván nem kap feleletet erre a kérdésre. A világirodalomban sokszor megpróbálták Istent tagadni, de Iván kísérletével egyik sem hasonlítható össze.

(IV.) Dosztojevszkij páratlan művész az ember lelki életének ábrázolásában. Új világot tárt fel az emberi lélekben. Olyan lelki folyamatokat hozott a tudat világosságára, melyek előtte teljesen kimondhatatlanok voltak. Munkássága után másképpen látjuk az embert, mint munkássága előtt. A modern mélylélektan lassú és nehézkes módszerekkel igyekszik feldolgozni azt, amit Dosztojevszkij víziója hirtelen vetített ki a lélek titkaiból. (10)

Regényei a pszichológiai vizsgálódásoknak szinte kimeríthetetlen tárházai. Az emberi lélek megértésének a kitágítása nála példátlan a világirodalomban. Valaki azt mondta, hogy a pszichológusok pszichológusa. Az emberi szív mélysége máigikus erővel vonzza: a tudattalan, a tudat alatti, a megmagyarázhatatlan az ő igazi világa. Mélyrelátó szeme a leghétköznapibban, a legalacsonyabban is meg tudja látni az örökkévalót. Felfogása szerint az emberi lélekben végtelen mélységek vannak, s közvetlen Istennel vannak összekapcsolva. Alakjai mögött egy láthatatlan világ tárul fel. A lélektan szokásos törvényeivel nem sokra megyünk itt.

Páratlan az emberi lélekben lejátszódó feszültségek ábrázolásában. Ismeri az emberi léleknek azt a képességét, hogy a legszebb ideálok mellett a legközönségebb indulatokat is magában hordozhatja, s mind a kettőt a legteljesebb őszinteségben. Allandóan visszatérő motívuma a szeretet átcsapása a gyűlöletbe, vagy fordítva: az ellenségek zokogva egymás nyakába borulnak, a barátok gyilkosan meggyűlölik egymást. Jóság és gonoszság kísértetiesen vonzzák egymást. Rogozsin gyilkossága Miskinből a jóság és szánalom végtelen forrását fakasztja fel. (11)

Az emberben jelen van az Isten és az állat. A szodomita ideál és a Madonna ideálja vívják a maguk harcát az emberi lélek küzdőterén. A betörő lelkiállapotát éppen úgy tudja ábrázolni, mint a szentét. A paráznot és a gyilkost egészen másként ábrázolja, mint a morál-kódex. Olyan megvilágításba helyezi őket, hogy egészen másként festenek, mint a mi megszokott világunkban.

A gonoszhoz való viszonya is különbözik a hétköznapi felfogástól. A gonosz az istenit csak átmenetileg tudja elsötétíteni. Ezért az ördögöt is más megvilágításban tudta látni. Nem középkori ruhában jelenik meg, hanem elegánsan felöltözött úriember képében, piszkos fehérneműben, elhasznált nyakkendővel, akivel az ember partnerként dialógust folytathat.

Amikor a gonoszt úgy fogta fel, mint az isteni másik oldalát, az egyház számára idegen lett. Pedig számára a gonosz a gyötrelmes szülési fájdalmat ábrázolja, melyben az új ember megszületik.

Amint látjuk, Dosztojevszkij új Krisztus-látása meghatározta emberről szóló felfogását is. Nem ábrázolt bűn nélküli, ideális alakokat, mint annyiszor tették az irodalomban. Arra törekedett, hogy a vallásos ember új típusát ábrázolja, akinek át kellett mennie a nihilizmus purgatóriumán.

Igen érdekes alakja Szonja. Ez a bukott nő az egész világirodalom egyik legmegragadóbb női alakja. Jellemző vonása, hogy a gonosznak nem áll ellen, hanem mindent elvisel türelemmel és végtelen szeretettel. „A paráznság egy csöppjével sem hatott a szívéig” — mondja róla Raszkolnyikov, aki előtt Szonja teljes tisztaságban áll.

Másik nagy alakja Miskin herceg, aki nem menekül el a magányosságba, hogy aszkézisben magát a bűntől szabaddá tegye, hanem Krisztus követését vállalja a mindennapi életben. A jóság és a mindent elborító szeretet árad ki belőle környezetére. Úgy jelenik meg a romlott világban, mint egy „bolond” a Krisztusban.

Zoszima sztarec alakjában a minden ember iránt megnyilvánuló szeretetet ábrázolja, melyet nem korlátoz szimpátia, vagy antipátia. Modern szent, akit Zoszima

ma a világba küld, ahol nagyobb feladatot tölthet be, mint a kolostorban. Ez a szerzetesség nem osztja a világot vallásos és profán szférára.

Ezek az ábrázolások csak kísérletek, melyek meg akarják rajzolni a holnap emberének típusát, aki mindenekelőtt az igazságot keresi, s amikor megtalálta, kész annak a megvalósításáért mindent feláldozni, még az életét is. Ez az ember-típus a minden emberét való ember, aki nem magáért él, s teljes ellentéte Nietzsche Übermensch-ének.

(V.) Ami az ember megismerését illeti, Dosztojevszkij alakjai új megismerési eszközzel rendelkeznek, mely sokkal finomabb és érzékenyebb, mint a pusztá értelem. Tizenhét éves korában írja testvérének: Istent, a természetet, a lelket az ember a szívével ismeri meg és nem az értelmével. Meggyőződése szerint a lélek mélyére pusztá értelemmel nem lehet behatolni. A racionalista megismerés helyébe nála az intuitív megismerés lép. Úgy érzi, hogy epilepsziája nagyban segítette az ember megismerésében.

Hősei nem annyira értelmükkel, mint a szívükkel gondolkoznak, s a szívükkel érzik meg a gondolatokat. „A nagy gondolat legtöbbször egy érzés, melyet nem lehet kifejezni” — írja.

Ebből a megismerési módból származik új viszonyulása az elesett emberhez. Az egész életet a megbocsájtás fényében látta, s a nagy megbocsájtó szavakat — mivel az igazak nem beszélnek róla — az elesettekkel mondatja el. Szonja részeg apja így szól az utolsó ítéletről: „Megbocsájtok nékik, ó bölcsek, mert nincs közöttük senki, aki magát erre méltónak tartja. És akkor mindent meg fogunk érteni. Jöjjön el a Te országod!” (12)

A bűnben minden ember osztozik a másik emberrel. Ezért nem ítélné el a másikat, és felelős a másikért. „Tedd magad az emberek bűnéért felelőssé, s be fogod látni, hogy mindenki vel szemben, mindenkiért felelős vagy.” (13) Ebből az alapérzésből folyik Dosztojevszkij annyi alakjának nagy alázata és szenvedése. Szenvednek másokért és szenvednek magukért, s az együttes szenvedésben vágyakoznak a megváltás után.

Az egyház kiengesztelődési tanának nem találjuk Dosztojevszkijnél semmi nyomát. Az ember megváltása nem azért történik, mert Jézus Krisztus a Golgotán meghalt. Az ember bűnből való megtisztulása az ember szenvedése által történik. Az evangélium fényében álló Szonja ezt mondja Raszkolnyikovnak: „Vedd magadra a szenvedést és ezáltal találsz megbocsájtást.” (14)

Ezért a szenvedés az élet nagy ajándéka. A keserű könnyek csendes öröme változnak át, melyek az életet az összeomlástól megőrzik. Ezért van a szenvedésnek engesztelő hatása. Zozsima szerint az ember könnyeivel mossa le a világ bűneit. (15) A szenvedés által megtisztul az ember. Ezért ne meneküljön tőle, mert a szenvedés az eszköze az új ember megszületésének.

Mindebből láthatjuk, hogy Dosztojevszkij hősei vallásos vágyakozásokban nem egyházi vágányon mozognak: a szenvedés által jutnak vissza önmagukhoz. A szenvedésnek ez az értelmezése nem vezeti őt az élet tagadásához, hanem az élet javallásához: „Jöjjön a halál, ha már jönnie kell! De addig élni, élni! Az élet számunkra mégis áldás.” (16)

(VI.) A társadalmi változásokat nem a nép forradalmától várta. Véleménye szerint a jobbság felszabadítása a cár feladata, aki a nép hitének, reménységének a megtestesülése. Az uralkodó és alattvaló közötti viszony nem az úrnak a szolgálathoz, hanem az atyának a gyermekéhez való viszonya. Az *Ördögökből* nyilvánvaló, hogy az orosz szabadságmozgalmakat nem értette meg. A szocializmust csak vallásos nézőpontból tudta szemlélni. Ennek ellenére mégsem sorolhatjuk őt a konzervatívok közé. A kommunista *Rosa Luxemburg* írja róla: „Dosztojevszkij főként későbbi írásaiban kegyeskedő misztikus, s nem érti meg a szocialista forradalmat. És munkáiban mégis felrázóan, felszabadítóan hat. Ez azért van, mert gondolatait és érzéseit nem a fennálló rend fenntartása uralja, hanem a legnagyobb emberszeretet, s a mély felelősségtudat a szociális igazság iránt. Ezért volt a megaláztatottak és a jogfosztottak védője. Regényei a legélesebb támadások a polgári társadalom ellen.” (17)

Eljutott a szocializmus igazságához, látta világosan a célt, de tévedett a cél eléréséhez szükséges eszközökben. 1935-ben *Kárpáti Aurél* ezt írja róla: „Regényei megírásukkor jóslatszámbe mentek, és mi már látjuk a jóslatok döbbenetes szövege szerint való beteljesülését. Előre átélte azt a külső és belső összeomlást, ame-

lyet a sors a mi számunkra tartogatott. Megírta a mai ember hiteles élettörténetét." (18)

Az eljövendő világról alkotott elképzeléseit az idő nem igazolta. A cár atyuskát, a szent sztareceket elsöpörte a történelem. És mégis, Dosztojevszkij alakjainak igazsága még azokat a forradalmárokat is befolyásolta, akik egyébként nem követtek őt misztikus messianizmusában. (19)

Balázs Béla ezt írja 1922-ben: „Dosztojevszkij következtetései tévesek. De okainak legmélyebb erkölcsi igazsága él és döntő etikai motívumot vitt bele az orosz forradalmárok hitébe, érzésvilágába, agitációjába. Ők Dosztojevszkijtól tanulták, hogy nem lehet abba belenyugodni, hogy magam tisztességesen élek, mert felélés vagyok minden körülöttem történő szörnyűségért, ha nem támadok fel ellene. Ez az új felelősségérzés Dosztojevszkij etikája, amellyel minden regénye tele van: ez a forradalom etikája.” (20)

Figyelemre méltó, hogy Lenin a Moszkvában felállítandó emlékművek közé egy Dosztojevszkij-szobor tervét is felvette. Könyvtárában ott sorakoztak Dosztojevszkij munkái, olvasta, ismerte őket. Említsük meg azt is, hogy József Attila hagyatékában fennmaradt a Karamazov testvérek ronggyá olvasott, megsárgult példánya.

Magvetése korunkban érett be. Könyvei korunk nyugtalanító, ihlető, vitára készítő írásaivá lettek. Egyik méltatója írja róla: „Az emberi társadalmat nem lehet felépíteni arra, amiről Dosztojevszkij beszélt, ám az a társadalom, mely elfelejti azt, amiről Dosztojevszkij beszélt, nem méltó arra, hogy emberinek nevezzék.” (21)

Jegyzetek: 1.) Thurneysen: Dostojevszkij (1930) 4-5. 2.) Bűn és bűnhődés. II. 223. 3.) Literarische Schriften (1920) 103. 4.) Briefe von Dost. (1920) 62. 5.) Ördögök. II. 358. 6.) I. m. II. 75. 7.) I. m. II. 190-191. 8.) Der unbekante Dost. (1926) 113. 9.) Hennecke: Apokryphen (1904) 10. 10.) Szerb Antal: A világirodalom története (1962) 696. 11.) I. m. 697. 12.) Bűn és bűnhődés 315. 13.) I. m. 298. 14.) I. m. 296. 15.) Karamazov. 346. 16.) I: m. 581. 17.) Korolenko: Die Geschichte meines Zeitgenossen (1919) 17. 18.) Bakcsi György: Dosztojevszkij és világa (1971) 190. 19-21.) I. m. 192, 199.

Bodrog Miklós zsoltárfordításaiból

15.
Dávid zsoltára

Uram, ki lehet sátrad vendége,
ki időzhet szent hegyeden?
Aki feddhetetlenül él, igazul cselekszik
s igazat beszél szíve szerint.
Nyelve nem rágalmaz,
nem tesz rosszat felebarátjának,
nem szór szidalmakat atyjafiára,
semmibe veszi az elvetemültet,
de becsüli az Urat féltőket,
esküjét meg nem szegi, bár kárát vallja,
pénzét nem adja uzsorára,
nem fogad el ajándékot, ártatlan ellen.
Aki így cselekszik, soha meg nem inog!